

Clothes for women were usually buttoned with two fibulae on the shoulders and were similar to Roman stola, coal, and cloak or, possibly, a mixture of all put on at once. In half cases studied, fibulae were uniform. Sometimes, these clothes were placed in the grave as an «offering». Women also wore overcoats clenched with one clasp. Belt was an important detail of mature women adornments, apparently made of leather and with a buckle. In cases where there were two buckles, one of them served as a buckle for a waist bag. Female set was adorned with necklaces. More often necklaces, as well as wire rings which were entwined with their hair, were worn by young and adult women. Evidently, necklaces were used to do over sleeves and were stringed into bracelets. Hand bracelets were also made of cuts of deers' horn base while foot bracelets were made of bronze wires. Rings were worn on the right hand. Bags with amulets and small household items (needle-cases, awls, pincers and combs) were suspended to the belt with a rope of a certain length and could be fastened with fibulae. Specifically female adornments were the following: pendants made of one-colour glass in a shape of a claw (fang), basket-shaped, rosette-shaped, triangle metal pendants, amulets made of *Cypraea* and *Bolinus brandaris* mollusk shells, pyramidal horn and those made of animal teeth. Just as men, women wore metal «buckets» in their necklaces. Judging from rare finds of buckles on the feet, both males and females wore the same kind of shoes.

Specific features of sepulchral inventory can be used when determining sex of children and adolescents when it is impossible to determine it anthropologically.

Я.В. Володарець-Урбанович, А.В. Скиба

ГОНЧАРНИЙ ПОСУД VII—VIII ст. НА ПІВДНІ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Проаналізовано розповсюдження гончарного посуду пастирського і канцерського типів, його територіальні та культурно-хронологічні особливості.

К л ю ч о в і с л о в а: раннє середньовіччя, Південно-Східна Європа, Пастирське городище, балка Канцерка, кераміка, систематика.

Одним із феноменів періоду VII—VIII ст. є поява на теренах Південно-Східної Європи гончарних осередків. Історія їх вивчення, що нараховує понад сторіччя, відображена в працях багатьох дослідників (Хвойка 1905; Грінченко 1950; Сміленко 1975; Приходнюк 2001; 2005; Обломський 2003). Але поширення знахідок гончарної продукції за межами цих осередків не стало предметом спеціального дослідження.

На сьогодні накопичено значний фактичний матеріал, що стосується і самих центрів гончарного виробництва, і тих пам'яток, на яких виявлено гончарну кераміку. Ці знахідки потребують систематизації, а значна їхня частина — культурно-типологічної та хронологічної атрибуції. Актуальними проблемами є вивчення культурно-історичного контексту появи гончарних осередків, а також шляхів та закономірностей поширення їхньої продукції.

Джерельну базу роботи становлять 63 пам'ятки, на яких виявлена кружальна сіроглиняна ке-

раміка. Знахідки з 21 пункту можна впевнено визначити як пастирський посуд, із 23 — як канцерський, ще на 21 пам'ятці є поки що не атрибутована гончарна сіроглиняна кераміка. Ареал поширення гончарного посуду канцерського та пастирського типів охоплює територію від Дністра до басейну Сіверського Дінця. Обидва типи кераміки представлені сіроглиняним посудом, орнаментованим врізними та проліскованими лініями.

Серед ранньосередньовічних пам'яток Південно-Східної Європи особливе місце займає Пастирське городище, що було одним з найбільших ремісничих осередків. Найважливішою галуззю ремісничого виробництва тут було гончарство, і гончарна кераміка становить до 54% (Приходнюк 1998, с. 10; 2005, с. 60). За асортиментом пастирський посуд в абсолютній більшості представлений горщиками. Винятком є поодинокі глечи та миски (Приходнюк 2005, с. 62—63).

За формою пастирські горщики переважно кулясті з максимальним діаметром на середині висоти або дещо вище (Приходнюк 2005,

© Я.В. ВОЛОДАРЕЦЬ-УРБАНОВИЧ, А.В. СКИБА, 2011

с. 61—63, рис. 85—96). В орнаменті посуду, що поєднує врізну та лисковану техніку, простежуються два основні різновиди: 1) однотипний орнамент, утворений пролискованими вертикальними лініями та сітками, вкриває майже всю поверхню; 2) корпус поділений на середині чи верхній третині висоти різними за складністю горизонтальними фризами. Нижня частина тулуба лишалася неорнаментованою або ж прикрашалася вертикальними лискованими лініями. Основна ж увага приділялася оформленню фриза та верхньої частини. Колір сірий, чорний, рідше світло-коричневий (Приходнюк 1998, с. 10).

На відміну від пастирського посуду, канцерський представлений великими триручними глеками з яйцеподібним тулубом, високою горловиною та носиком для зливу (рис. 1). Вони виготовлені з сірої добре відмудленої глини. На тулубі нанесений рясний орнамент у вигляді пролискованих ліній, канелюрів та шишечок. Інколи трапляються одноручні глеки дещо менших розмірів (Приходнюк 1980, с. 83).

Попри те, що обидві керамічні традиції представлені сіроглиняним посудом, за технологічними характеристиками вони достатньо чітко різняться. На зламі пастирський черепок одно-, дво- чи триколірний (Приходнюк 2005а, с. 162), канцерський — виключно одноколірний. Поверхня останнього мажеється (Горюнов, Казанський 1998, с. 76).

На підставі картографування є можливість окреслити ареал поширення пастирського гончарного посуду за межами однойменного городища. В роботі використано дані про 21 пункт з керамікою пастирського типу (рис. 1; 2). Загалом територія знахідок кераміки цього типу простягається від басейну Південного Бугу до Сіверського Дінця, але абсолютна більшість знахідок зосереджена в межах лісостепової смуги. Попри порівняно невелику кількість знахідок, у межах ареалу можна простежити чотири райони концентрації знахідок. Це шість пам'яток в басейні Південного Бугу — Семенки, Умань III, Ладизин III, Кочурів III, Косанове-Трубочка, Кунка (Хавлюк 1974; Приходнюк 1979, арк. 16); Правобережжя Середнього Дніпра, де, окрім Пастирського городища, гончарну кераміку виявлено на поселеннях Пеньківка Луг I, Стецівка, Журавка, Пастирське (хут. Кочурівка), Григорівка, Будище і Новоселиця (Березовець 1963; Петров 1963; Обломський 1998; Скиба 1998; Петрашенко 2004, с. 21—22; Приходнюк 2005, с. 63); Подесення — Целиков Бугор, Роїще та Олександрівка (Горюнов 1981, с. 99; Терпилов-

ський 1990, с. 60—62; Терпиловський, Шекун 1996, с. 40—42; 2004, с. 233—236) та три пам'ятки на Лівобережжі Середнього Придніпров'я (Сула, Псел) — Хитці, Вовки та Засулля (Горюнов 1981, с. 111—127; Щеглова 1987, с. 47; Сидоренко 1999, с. 91—95). Чисельність пам'яток у цих регіонах коливається від трьох (Подесення, Лівобережжя Середнього Дніпра) до семи (Правобережжя Середнього Подніпров'я). Окрім того, поодинокі поселення зі знахідками посуду пастирського типу відомі в Надпоріжжі — третє поселення в балці Канцерка (Смиленко 1967, с. 171) і в басейні Сіверського Дінця — Шосейне (Обломський, Смирнов, Сорокин 1987, с. 178).

Найвіддаленішим від Пастирського городища пунктом, де виявлена кераміка пастирського типу, є Шосейне, що знаходиться на відстані близько 390 км. Цікаво, що більша частина знахідок пастирської кераміки знаходиться доволі далеко від самого городища. Відстані між пунктами знахідок у регіонах концентрації від 11—36 км (басейн Сули та Псла) до 22—145 км (Середнє Подніпров'я). Відстані між найближчими пунктами районів концентрації становлять: близько 95 км між Середнім Подніпров'ям і басейном Південного Бугу (Журавка Вільшанська — Умань III), 180 км між Середнім Подніпров'ям та Подесенням (Григорівка — Олександрівка I), 105 км між Правобережжям і Лівобережжям Середнього Дніпра (Пеньківка Луг I — Засулля) та 200 км між Подесенням і Лівобережжям Середнього Дніпра (Олександрівка I — Хитці).

Нами обраховано інтервал варіаційного ряду відстаней між пунктами зі знахідками пастирського посуду та виробничим центром — Пастирським городищем. Відповідно до формули

$$C = R \div K,$$

де C — розмір інтервалу, R — розмах показників варіаційного ряду ($X_{max} - X_{min}$), K — кількість інтервалів, що визначається за формулою

$$K = \sqrt{n} - 1,$$

де n — кількість врахованих одиниць.

Щоб запобігти потрапляння випадкових величин, мінімальні та максимально великі значення були виключені (Формалізовано-статистические... 1990, с. 48—49). Відтак, було враховано 19 пунктів, які групуються в межах трьох інтервалів, розмір інтервалу становить 82 км. Абсолютна більшість з цих пам'яток знаходяться досить далеко від Пастирського городища: в інтервалі понад 164 км. Серед врахованих пунктів до цього діапазону відстаней належить 10

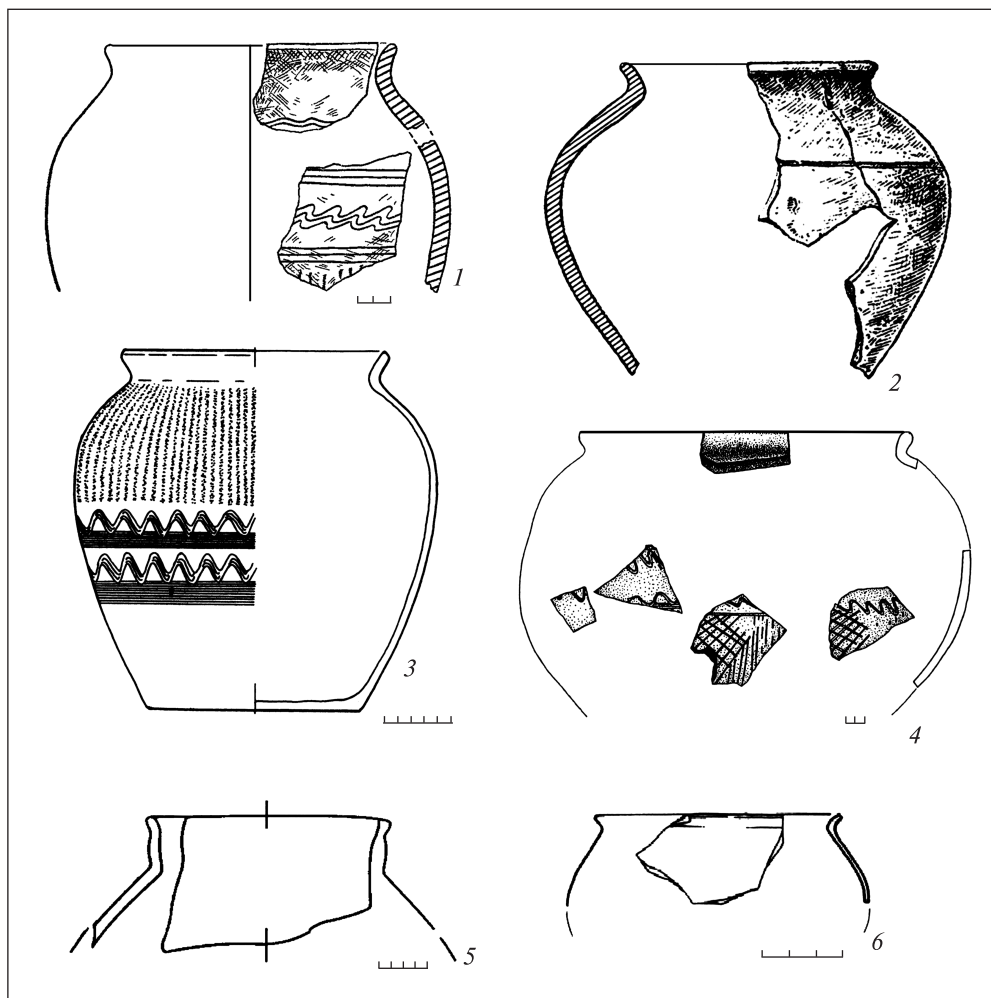

Рис. 1. Знахідки гончарного посуду пастирського типу на слов'янських пам'ятках третьої чверті I тис.: 1 — Будище; 2 — Стецівка; 3 — Олександрівка; 4 — Засулля; 5 — Шосейне; 6 — Роїще

пам'яток, тоді як до двох перших інтервалів — відповідно чотири та п'ять пунктів.

З 20 пунктів, де виявлено пастирську кераміку, в дев'яти знахідки були пов'язані лише з культурним шаром — Вовки, Засулля, Будище, Пастирське (хут. Кочурівка), Пеньківка Луг I, Ладижин III, Умань III, Кунка, Косанове-Трубочка, Григорівка. Об'єкти з посудом пастирського типу досліджені на 11 поселеннях — Роїще, Олександрівка, Журавка, Новоселиця, Стецівка, Шосейне, балка Канцерка, Семенки, Кочурів III, Хитці. Кількість об'єктів з пастирською керамікою становлять від одного до чотирьох: по два об'єкти досліджено на поселеннях Кочурів III (Південний Буг), Роїще (Подесення), Новоселиця (Середнє Придніпров'я), по чотири — в Семенках (Південний Буг), Олександрівці I (Подесення), Стецівці (Середнє Придніпров'я). Пам'ятки з більш ніж одним об'єктом з пастирським посудом свідчать про не випадковий характер його поширення.

За культурно-хронологічною належністю дев'ять пам'яток зі знахідками пастирського посуду пов'язані з пеньківською культурою (Григорівка, Будище, Новоселиця, Хитці, Кочурів III, Косанове-Трубочка, Ладижин III, Умань III і Кунка), вісім поселень мають і пеньківський шар, і горизонт кінця VII—VIII ст. (Стецівка, Семенки, Пеньківка Луг I, Роїще, Олександрівка I, Шосейне, Засулля та Вовки), на двох ранньосередньовічний шар представлений матеріалами VIII—IX ст. (Журавка і Целиков Бугор) (рис. 3). Об'єкти, в заповненні яких виявлено пастирський гончарний посуд, досліджені на чотирьох поселеннях пеньківської культури — Семенки (4), Кочурів III (2), Новоселиця (2), Хитці (1). На чотирьох пам'ятках об'єкти з пастирською керамікою були пов'язані з сахнівським шаром — Роїще (2), Олександрівка (4), Стецівка (4), Шосейне (1). На Целиковому Бугрі та Журавці такий посуд містився в житлах з волинцевською керамікою.

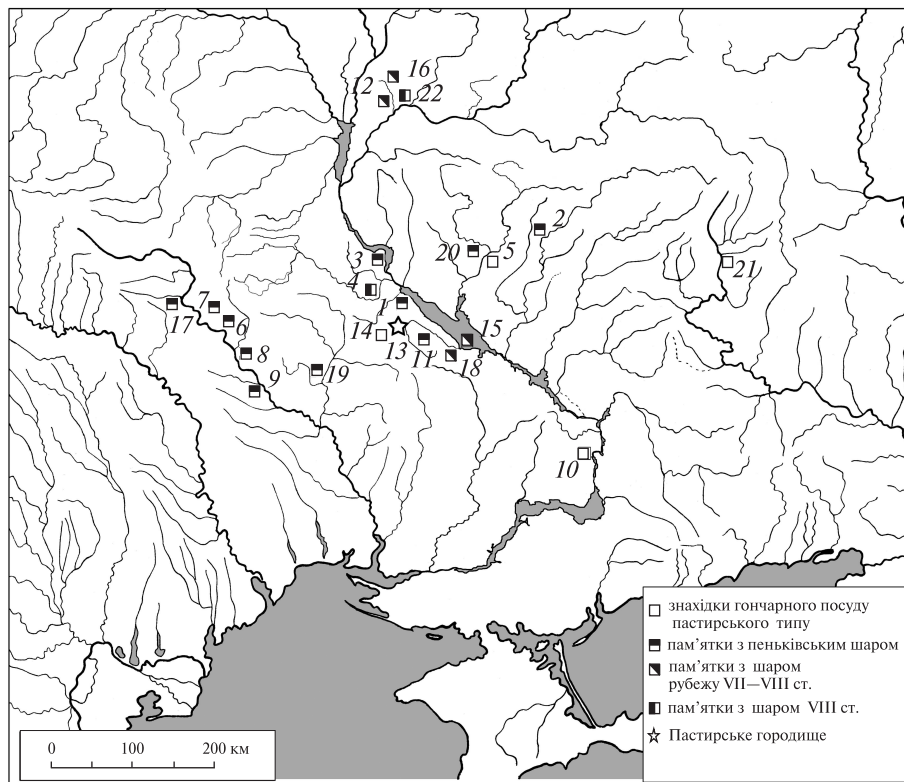

Рис. 2. Карта поширення гончарної кераміки пастирського типу (хронологічний аспект): 1 — Будища; 2 — Вовки; 3 — Журавка; 5 — Засулля; 6 — Косанове-Трубочка; 7 — Кочурів III; 8 — Кунка; 9 — Ладизин III; 10 — балка Канцерка; 11 — Новоселиця; 12 — Олександрівка; 13 — Пастирське; 14 — Пастирське (хут. Кочурівка); 15 — Пеньківка Луг I; 16 — Роїще; 17 — Семенки; 18 — Стецівка; 19 — Умань III; 20 — Хитці; 21 — Шосейне; 22 — Целиков Бугор

Стосовно територіально-хронологічних особливостей слід зауважити, що кераміка пастирського типу в Побужжі переважно пов'язана з пеньківськими поселеннями (Приходнюк 1998а, с. 148—156), у Середньому Придніпров'ї та басейнах Сули і Псла — з пам'ятками з пеньківським (Григорівка, Будище, Новоселиця, Хитці та Вовки) і сахнівським горизонтами (Стецівка, Луг I і Засулля). В Подесенні пастирський посуд виявлений на пам'ятках сахнівсько-волинцевського типу.

В.А. Грінченко в 1929—1933 рр. та А.Т. Сміленко від 1955 до 1970 рр. (зі значними перервами) досліджували виробничий центр у балці Канцерка, який складався з трьох поселень. Загалом досліджено 20 гончарних горнів (Сміленко 1975, с. 118—140). Саме за цим топонімом отримав назву і виявлений тут гончарний посуд. На початку XX ст. поблизу с. Мачухи (Полтавська обл.) досліджено гончарний горн (Макаренко 1911), в якому також виявлено гончарний посуд, аналогічний до канцерського (Сміленко 1975, с. 154).

Досі ареал поширення посуду цього типу не був окреслений. Нами зібрані дані про 21 пункт

з канцерською керамікою, окрім поселень в балці Канцерці та Мачухах (рис. 4). Територія цих знахідок простягається від межиріччя Дністра й Південного Бугу до лівобережних приток Дніпра (Ворскла і Псел). У межах цього ареалу простежується низка районів концентрації: Південне Побужжя, Середнє Придніпров'я, Надпоріжжя та басейн Ворскли. Чисельність пам'яток зі знахідками гончарного посуду в цих районах становить від двох (Південний Буг) до семи (Надпоріжжя).

Відстань між виробничими осередками поблизу Мачух і в балці Канцерка приблизно 160 км. Максимальний радіус поширення гончарної кераміки канцерського типу становить 440 км (балка Канцерка — Семенки). Відстань між пунктами знахідок в районах концентрації становить від 2,0 км (лівобережні притоки Дніпра) до 205 км (межиріччя Дністра та Бугу), відстань між регіонами — близько 295 км між Південним Побужжям та Надпоріжжям (Ясинове — Федорівка), 157 км між Південним Бугом і Середнім Подніпров'ям (Ясинове — Пастирське), 195 км між Надпоріжжям та Середнім Придніпров'ям (балка Яцева — Стецівка),

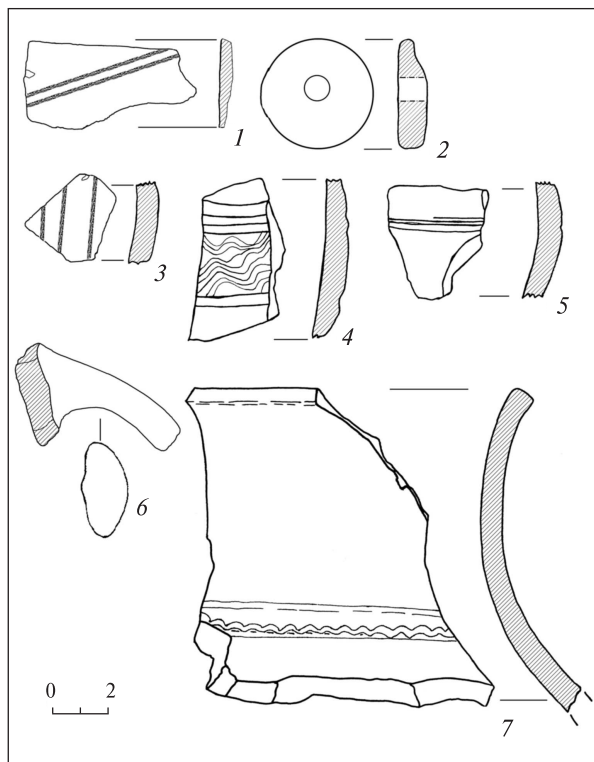

Рис. 3. Уламки посуду канцерського типу та фрагмент глека з Дніпровокам'янки (за: Гершкович 2009): 1, 2 — Мар'ївка, балка Ключникова, пункт 1; 3—5 — Василівка, балка Тягинка (за Лівим Мисом); 6 — Любимівка, Над Заборою; 7 — Дніпровокам'янка 1

145 км між Надпоріжжям і басейном Ворскли (балка Яцева — Полузир'я II) та 120 км між Середнім Подніпров'ям та басейном Ворскли (Стецівка — Чередники).

За вже вказаною формулою, нами визначені інтервали відстаней між пам'ятками з керамікою канцерського ґатунку та виробничими осередками в балці Канцерка та Мачухах. Слід зауважити, що запропонований поділ пам'яток за належністю гончарного посуду до того чи іншого центру є достатньо умовним, і тут може йтися лише про більшу чи меншу ймовірність. Але на користь такого поділу свідчать певні територіальні особливості. Отже, низка пунктів, компактно розташованих у межиріччі Ворскли та Псла, за обрахунком інтервалів була пов'язана з гончарним осередком у Мачухах. До цього ж центру долучено й поселення Вовки в Попсіллі. Таким чином, для 10 врахованих пам'яток, гончарний посуд на яких, імовірно, походив з Канцерки, ми маємо два інтервали з межею в 152 км. Взяті для обрахунку пункти порівну розподіляються між обома інтервалами відстаней. Серед шести пам'яток, пов'язаних з Мачухами, п'ять знаходяться на відстані від 12 км до 21 км і одне (Вовки) — 90 км. Такі

відстані певною мірою підтверджують раніше запропоноване припущення щодо поділу пам'яток зі знахідками посуду канцерського ґатунку.

З пенківською культурою пов'язані п'ять поселень — Вовки, Будище, Григорівка, Сушки, Любимівка (Над Заборою) (Щеглова 1987; Приходнюк 1990, с. 87—88; 1998а, с. 35; Петращенко 2004, с. 21—22), три пункти — Стецівка, балка Яцева та Семенки (Петров 1963; Брайтчевская 1963, с. 251; Хавлюк 1974, с. 196—209, рис. 15) — містять шари VI—VII та VIII ст. і шість пам'яток — Вознесенка, Пастирське, Орлове, Келегеї, Ясинове та Полузир'я II (Грінченко 1950; Приходнюк 1980, с. 136; 2001, с. 31, 33—34; 2005, с. 62; Горюнов, Казанський 1998, с. 78) — належать до другої половини VII—VIII ст. Для всіх перелічених районів концентрації знахідки канцерської кераміки притаманні і для пенківських поселень, і пам'яток другої половини VII—VIII ст.

З культурним шаром знахідки канцерської кераміки пов'язані на таких пам'ятках як Орлове, Вовки, Сушки та Григорівка, в об'єктах кераміка цього типу виявлена в Будищах, балці Яцева (два об'єкти), Стецівці (чотири житла), Семенках (рис. 4). Серед них об'єкти VI—VII ст. досліджені в Семенках, балці Яцева та Будищах, до другої половини VII—VIII ст. належать житла зі Стецівки.

Слід зазначити, що глеки — основна категорія, якою був представлений канцерський посуд, загалом є нетиповими для слов'янської керамічної традиції.

Крім слов'янських, канцерський посуд відомий також на деяких кочівницьких пам'ятках. Це Келегеї, Ясинове, а також Вознесенський комплекс (Грінченко 1950, с. 37—63; Приходнюк 2001, с. 31, 33—34). Ці пам'ятки різними дослідниками датуються в діапазоні другої половини VII — початку VIII ст. (Айбабин 1999, с. 183; Приходнюк 2001, 35—39; Комар 2006, с. 7—244, 413—432). Крім того, канцерська кераміка виявлена на пам'ятках, інтерпретованих як стійбища кочовиків VII—VIII ст., що виявлені в долині Ворскли неподалік Мачухського центру (Горюнов, Казанський 1998; Казанський, Серета 2001). Це такі пам'ятки як Білоконі, Браїлки-Васьки, Лаврики, Полузир'я II та Чередники (Kazanski 1987). Слід зазначити, що Мачухський осередок знаходиться поблизу району концентрації кочівницьких комплексів на лівобережжі середньої Ворскли, що належали вищій степовій знаті (Мала Перешепина, Нові Санжари та Макухівка).

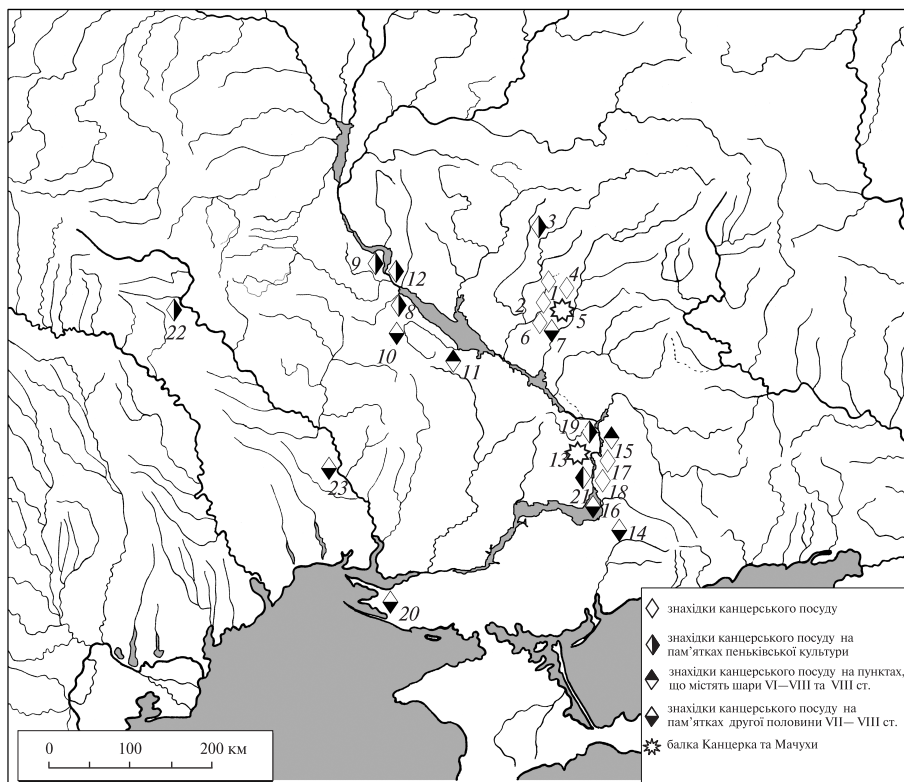

Рис. 4. Карта поширення гончарної кераміки канцерського типу (хронологічний аспект): 1 — Білоконі; 2 — Браїлки-Васьки; 3 — Вовки; 4 — Лаврики; 5 — Мачухи; 6 — Полузир'я II; 7 — Чередники; 8 — Будище; 9 — Григорівка; 10 — Пастирське; 11 — Стецівка; 12 — Сушки; 13 — Любимівка-Федорівка; 14 — Орлове; 15 — балка Яцева; 16 — Вознесенка; 17 — Мар'івка, балка Ключникова, пункт 1; 18 — Василівка, балка Тягинка (за Лівим Мисом); 19 — Любимівка, Над Заборою; 20 — Келегейський хут.; 21 — Федорівка, балка Квітяна, лівий мис; 22 — Семенки; 23 — Ясинове

Зіставляючи ареали поширення пастирського й канцерського посуду, відмітимо збіг районів концентрації знахідок у Середньому Придніпров'ї та Південному Побужжі. На півночі лісостепового Лівобережжя (басейни Сули та Псла) переважають пам'ятки з пастирською керамікою, а більшість знахідок канцерського посуду розташовані на південному сході регіону (межиріччя Псла і Ворскли). Загальною територіальною особливістю поширення канцерського посуду є його тяжіння до степового прикордоння.

Райони концентрації знахідок гончарного посуду обох типів дозволяють припустити, що в його поширенні переважали різні шляхи сполучення. Тяжіння більшості знахідок канцерського посуду до берегів Дніпра засвідчує, що провідну роль у тому відігравав цей водний шлях як головна артерія регіону. Цьому відповідає й локалізація самого канцерського гончарного осередку. В той же час у поширенні пастирської кераміки, знахідки якої переважно пов'язані з басейнами дніпровських приток, очевидно, більше значення мали сухопутні шляхи.

Знахідки пастирського посуду на пам'ятках Журавка та Целиков Бугор дають підстави припускати ширший порівнянно з канцерським хронологічний діапазон його побутування, що виходив за межі VIII ст.

На 23 пунктах виявлено сіроглиняний гончарний посуд другої половини I тис., який поки що неможливо впевнено ідентифікувати (рис. 5). Територіально майже всі ці знахідки належать до вже окресленого регіону поширення кружальної кераміки пастирського та канцерського типів. У Середньому Придніпров'ї відомо шість пунктів з такою керамікою — Шабельники, Коробівка, Черепин, Леськи, Пеньківка, уроч. Молочарня та Максимівка (Брайчевський, Кравченко 1961; Смиленко, Брайчевський 1967; Приходнюк 1980, с. 134; Левченко 2001). Неідентифікований сіроглиняний посуд виявлено на трьох пам'ятках Надпоріжжя — Волоське, Запорожець, Ігрень (Приходнюк 1980, с. 130, 133, 157). Низка пунктів з подібною керамікою розташована в межиріччі Коломака та Сіверського Дінця. Тут завдяки роботам С.П. Юренко відомо

п'ять пам'яток з гончарною керамікою — Гуртовівка, Мар'їне I і III, Сидоряче I і II (Юренко 1977; Юренко 1978). Три такі пам'ятки відомі в долині Орлі — Багате, Чернещина та Тимченки (Юренко 1973; 1974; Берестнев, Любичев 1991). У басейні Південного Бугу гончарний посуд виявлений у Никифорцях та Ярмолинцях (Хавлюк 1974, с. 212, 214). Уламки сіроглиняного гончарного посуду, за повідомленням І.В. Головка, трапилися на двох пам'ятках в долині Удаю (Вечірки та Жовтневе).

Серед керамічного матеріалу на слов'янських пам'ятках, що на території південного лісостепу сучасної Молдови, виявлена незначна кількість кружальної кераміки (Рафалович 1972, с. 153). Орнаментальні мотиви зближують цей посуд з гончарною продукцією Пастирського городища (Приходнюк 2005, с. 61—62). На поселенні Ханска II ця кераміка зафіксована в культурному шарі та в заповненні деяких напівземлянок (14, 15, 20, 22). У напівземлянці 14 вона виявлена з бронзовою пальчастою фібулою, що датується початком VII ст. Аналогічні фібули є на Пастирському городищі (Рафалович 1972, рис. 2; Приходнюк 2005, рис. 31). Однак хронологія побутування таких фібул припадає на час, що передує його виникненню. Цей факт свідчить про те, що наявний у цьому регіоні гончарний посуд, подібний до пастирського, найвірогідніше, має дунайське походження (Приходнюк 2005, с. 63).

Виробництво й поширення посуду пастирського та канцерського типів мають і спільні, і відмінні риси. Обидва різновиди сіроглиняної кружальної кераміки є достатньо близькі між собою й, безперечно, належать до традицій одного кола. Продукція описаних гончарних центрів поширювалася далеко за їхні межі. Але ступінь спеціалізації цих ремісничих центрів, а саме, частка гончарного виробництва, а відтак, і зорієнтованість на експорт, була різною. Так, якщо Канцерка — це спеціалізоване поселення гончарів, то на Пастирському лише частина населення була зайнята ремеслом, а гончарство було лише одним з його сегментів. Виготовлення гончарного посуду на останньому, головним чином, очевидно, було зорієнтоване на внутрішнє споживання, де частка кружальної кераміки становить близько 50 %. Продукція ж канцерського осередку призначалася, перш за все, для продажу назовні. Цьому відповідає й керамічний асортимент, представлений великими глеками для води. Таким чином, поширення канцерського посуду можна пов'язати саме з розвитком торговельних сто-

сунків. Що ж до шляхів поширення пастирської кераміки, то тут, імовірно, мали місце й обмінна торгівля, і міграції невеликих груп населення.

Серед відмінностей — етнічна належність Пастирського і Канцерського центрів. Перший є слов'янською пам'яткою і локалізований у межах ареалу пеньківської культури. Поселення майстрів у балці Канцерка, що знаходиться на південно-східній межі слов'янського ареалу, не слов'янська пам'ятка.

Ареали поширення посуду пастирського і канцерського типів мають певні етнокультурні особливості. Розповсюдження пастирської кераміки не виходить за межі слов'янського масиву, тоді як канцерська відома і на слов'янських, і на кочівницьких пам'ятках. Це є свідченням того, що канцерський гончарний осередок перебував у системі економічних і культурних зв'язків і з кочовим, і зі слов'янським населенням. Приаманним кочовому побуту є і асортимент продукції останнього, який, як уже зазначалося, в абсолютній більшості представлений глеками для води. Враховуючи це, а також те, що канцерський посуд належить до північнокавказької традиції, видається вірогідним, що самі гончарні осередки в Канцерці та Мачухах були організовані саме за посередництва номадів і входили до економічної і політичної орбіти кочових об'єднань Азово-Чорноморського регіону.

Ареал поширення гончарного посуду в слов'янському середовищі в цілому збігається з територією поширення старожитностей античності. З-поміж них варто виділити фібули дніпровської групи: пальчасті, зоо-антропоморфні та застібки із дугою з орлиних голів. Це важливо з огляду на те, що Пастирське городище виступає і найбільшим ювелірним центром. Саме тут виявлена найбільша кількість фібул дніпровських типів та їхніх серій. Вочевидь, саме з Пастирським пов'язане походження низки типологічних груп зоо-антропоморфних фібул.

Зіставлення ареалів поширення зоо-антропоморфних, пальчастих і фібул із дугою з орлиних голів, з одного боку, та гончарного посуду пастирського типу, з іншого, засвідчує збіг основних районів концентрації знахідок обох груп. На Правобережжі Середнього Дніпра це басейни річок Тясмин і Рось, на Лівобережжі — басейни Ворскли й Псла та Подесення.

Численні знахідки фібул дніпровських типів у Надпоріжжі відповідають району зосередження пам'яток з канцерською керамікою. Тут же був і основний осередок гончарного виробництва.

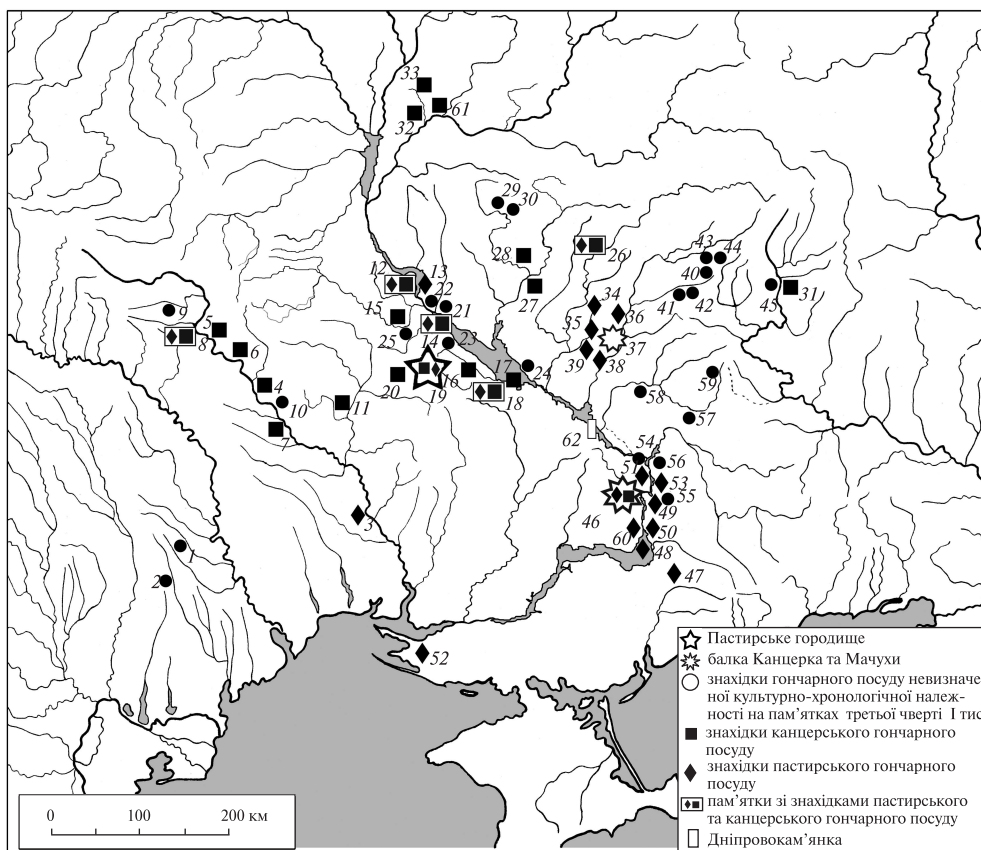

Рис. 5. Карта пам'яток третьої чверті I тис. з гончарною керамікою: 1 — Селиште; 2 — Ханска II; 3 — Ясинове; 4 — Косанове-Трубочка; 5 — Кочурів III; 6 — Кунка; 7 — Ладижин III; 8 — Семенки; 9 — Никифорці; 10 — Ярмолинці; 11 — Умань III; 12 — Григорівка; 13 — Сушки; 14 — Будище; 15 — Журавка; 16 — Новоселиця; 17 — Пеньківка; 18 — Стецівка; 19 — Пастирське; 20 — Пастирське (хут. Качурівка); 21 — Коробівка; 22 — Шабельники; 23 — Леськи; 24 — Максимівка; 25 — Черепин; 26 — Вовки; 27 — Засуля; 28 — Хитці; 29 — Вечірки; 30 — Жовтневе; 31 — Шосейне; 32 — Олександрівка; 33 — Роїще; 34 — Білоконі; 35 — Браїлки-Васьки; 36 — Лаврики; 37 — Мачухи; 38 — Полузир'я II; 39 — Чередники; 40 — Гуртовівка; 41 — Мар'їне I; 42 — Мар'їне III; 43 — Сидоряче I; 44 — Сидоряче II; 45 — Нижній Бишкін; 46 — Любимівка-Федорівка; 47 — Орлове; 48 — Вознесенка; 49 — Мар'ївка, балка Клошнікова I; 50 — Василівка, балка Тягинка (за Лівим Мисом); 51 — Любимівка, Над Заборою; 52 — Келегейський хут.; 53 — балка Яцева; 54 — Волоське; 55 — Запорожець; 56 — Ігрень; 57 — Багате; 58 — Чернеччина; 59 — Тимченки; 60 — Федорівка; 61 — Целиков Бугор; 62 — Дніпровакам'янка

У цілому ареал сіроглиняного гончарного посуду співпадає з територією поширення геральдичних наборів до паска. Це дозволяє розглядати ці категорії в одному культурно-історичному контексті. Хоча слід зазначити, що не всі його складові були синхронні. Очевидно, до ранішого часу порівняно з пастирським посудом належить побутування геральдичних гарнітурів. На це вказує відсутність останніх на самому Пастирському городищі. Разом з тим така ситуація ілюструє етапи розвитку цього культурного комплексу.

Такі елементи як канцерський посуд і набори на пасок відбивають тісні взаємозв'язки зі степом, в умовах яких і формувався окреслений культурний комплекс. Цілком можливо, що з системою комунікацій між слов'янами та

кочівницькими об'єднаннями, що існувала в межах Дніпровського регіону, були пов'язані й шляхи, якими відбувалося поширення різних категорій речей. Ця система комунікацій, обумовлена різнобічними міжетнічними контактами на різних демографічних рівнях, формувалася принаймні від початку VI ст. Її розвиток, безумовно, сприяв достатньо широкому розповсюдженню продукції Канцерського гончарного осередку. Очевидно, саме завдяки тісним взаєминам з кочовиками відбулося знайомство слов'ян з традицією вжитку великих гончарних глеків, аналогічних до канцерських. Таке запозичення було доречним в умовах посушливого степового покордоння.

Разом з тим тут, імовірно, ми маємо справу з формуванням історичної спільноти, що ви-

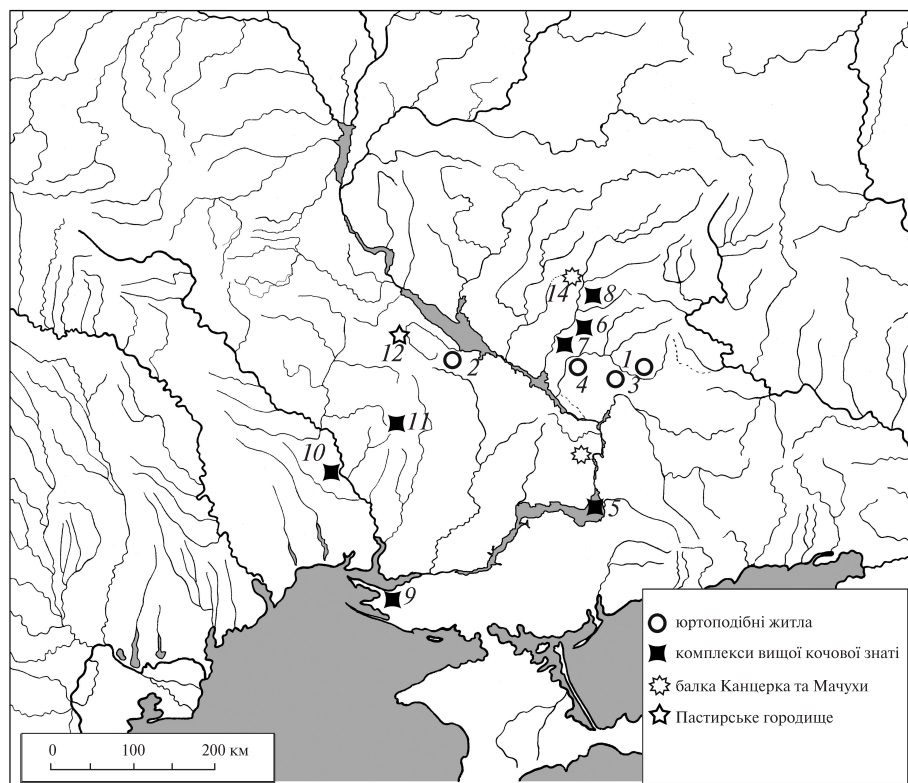

Рис. 6. Юртоподібні житла та комплекси вищої кочової знаті: 1 — Багате; 2 — Стецівка; 3 — Йосипівка; 4 — Чернеччина; 5 — Вознесенка; 6 — Перещепине; 7 — Нові Санжари; 8 — Макухівка; 9 — Келегеї; 10 — Ясинове; 11 — Глодоси; 12 — Пастирське городище; 13 — балка Канцерка; 14 — Мачухи

ступала суб'єктом тієї широкої культурної взаємодії, з якою було пов'язане виникнення низки яскравих явищ, серед яких і гончарні осередки. Поширення тієї чи іншої продукції та поява осередків виробництва завжди зумовлені виникненням відповідного попиту, що має конкретні культурні й соціально-економічні передумови.

На поселенні Стецівка на Тясміні виявлено гончарний посуд пастирського та канцерського типів у заповненні юртоподібного житла (Петров 1963, рис. 6, 11; Флеров 1996, с. 35). Фрагменти сіроглиняного посуду походять також з юртоподібних жител, відомих на пенківських поселеннях Поорілля (Йосипівка, Чернеччина і Багате). Наявність кераміки в таких житлах свідчить, що одним із шляхів її поширення у слов'янському середовищі була інфільтрація представників кочової людності (рис. 6).

Вивчення проблеми функціонування гончарних осередків і поширення їхньої продукції важливе для висвітлення міжетнічних контактів, культурної та економічної інтеграції населення південного сходу Європи. Свідченням значного впливу кочівницьких об'єднань на ці процеси є розміщення в Буго-Дніпровському

регіоні низки пам'яток, пов'язаних з вищою степовою знаттю, які з півдня широкою дугою оточують ареал поширення гончарного посуду. Це Глодоси, Ясинове, Суханове, Вознесенка, Мала Перещепина, Нові Санжари та Макухівка. Вознесенка, Мала Перещепина, Нові Санжари та Макухівка знаходяться неподалік гончарних осередків в балці Канцерка, три інші — в Мачухах.

Розвиток широких економічних та культурних зв'язків у Південно-Східній Європі, на нашу думку, був пов'язаний з виникненням Першого Тюркського каганату, а після нього об'єднання болгарських племен на чолі з ханом Кувратом — Великої Болгарії (30—60-і рр. VII ст.), ще пізніше — Хозарського каганату (Артамонов 1962; Гумилев 1967). Тісними військово-політичними стосунками з кочовими державами, вочевидь, було обумовлене поширення у слов'ян Середнього Придніпров'я та Дніпровського Лівобережжя геральдичних наборів на пасок.

Пастирське городище виникло вже після розпаду Великої Болгарії. Певний час, принаймні до початку VIII ст., паралельно з пастирським продовжував функціонувати й гон-

чарний осередок у балці Канцерка. Період другої половини VII — першої половини VIII ст. у Північному Причорномор'ї та Приазов'ї був позначений складною етнополітичною ситуацією, викликаною посиленням хозарської експансії та міграціями кочових орд. Частина булгарських племен з азово-чорноморських степів відходять на Дунай та Верхню Волгу, натомість у Придніпров'ї з'являються кочівницькі групи, що залишили поминальні комплекси у Вознесенці та Глосах, очевидно, пов'язані з Центральною Азією (Амброз 1982). У цей же час у слов'янському середовищі відбуваються процеси культурної трансформації, що в різних регіонах мали значні особливості та також, імовірно, супроводжувалися міграціями. Особливо складний характер вони мали в Середньому Придніпров'ї та Дніпровському Лівобережжі. Цей регіон позначений стиком різних культурних традицій та строкатістю пам'яток. Разом з тим питання впливу тих чи інших кочівницьких об'єднань на виникнення й долю гончарних центрів Південно-Східної Європи лишається відкритим. Потребує уточнення і сама хронологія різних типів кружального посуду.

Наявність пастирського посуду на волинцевському поселенні Целиков Бугор дозволяє припустити зв'язок між обома типами кружальної кераміки. Їх зближує подібність технології виготовлення. Так само, як і пастирський, волинцевський посуд виготовляли з відмудленої глини з додаванням дрібного піску. Обидва керамічні типи випалювали за нерівномірного доступу кисню, що надавало поверхні плямистого кольору. Така якість випалу досягається в печах, а не спеціалізованих гончарних горнах. З цим співпадає відсутність останніх на Пастирському городищі та волинцевських пам'яток. Крім того, для пастирської і волин-

цевської кружальної кераміки дуже близькими є мотиви, прийоми і система орнаменталізації. Для цих керамічних традицій притаманний і майже аналогічний асортимент посуду: за винятком нечисленних мископодібних посудин та глеків на Пастирському, він представлений горщиками.

Приймаючи думку більшості дослідників про появу волинцевського кружального посуду на межі VIII—IX ст. (Ляпушкин 1958, с. 78; Кравченко 1979, с. 89; Щеглова 1987, с. 82—83; Петрашенко 1992, с. 88) та загибель Пастирського городища в середині VIII ст. (Приходнюк 2005, с. 77—80), хронологічний розрив між двома керамічними традиціями, таким чином, можна визначити в межах 40—50 років. Такий проміжок дозволяє припустити, що після припинення життя на Пастирському городищі керамічна традиція могла в якійсь формі зберігатися й дати імпульс для виникнення нової. Гіпотетично до часу, коли з'являється волинцевський посуд, могли фізично дожити й ті пастирські гончарі або їхні учні, яким пощастило вціліти після розгрому городища. Зрештою, зберігався сам посуд за межами Пастирського, хоча його кількість і незначна. Але навряд чи може йтися про волинцевську гончарну традицію як про пряме продовження пастирської. Проте це питання потребує подальшого дослідження.

У цілому, розповсюдження гончарної кераміки відбиває процес соціально-економічного розвитку населення Південно-Східної Європи, зокрема таких його аспектів як ремесло та торгівля. Поширення в слов'янському середовищі гончарного посуду, хоч і в невеликому обсязі, засвідчує зростання попиту на продукцію спеціалізованого ремісничого виробництва. Це є важливою ознакою соціально-економічного розвитку слов'янського суспільства.

Айбабин А.И. Этническая история ранневизантийского Крыма. — Симферополь, 1999.

Амброз А.К. О Вознесенском комплексе VIII в. на Днепре — вопрос интерпретации // Древности эпохи Великого переселения народов V—VIII вв. — М., 1982. — С. 204—222.

Артамонов М.И. История хазар. — Л., 1962.

Березовец Д.Т. Поселение уличей на р. Тясмине // МИА. — 1963. — **108**. — С. 145—208.

Берестнев С.И., Любичев М.В. Новые данные о памятниках пеньковской культуры в бассейнах Северского Донца и Ворсклы // Археология славянского юго-востока. — Воронеж, 1991. — С. 33—36.

Брайчевская А.Т. Поселение у балки Яцева // МИА. — 1963. — **108**. — С. 251—282.

Брайчевський Ю.М., Кравченко Н.М. Дослідження ранньослов'янської культури на Україні // УІЖ. — 1961. — № 3. — С. 156—157.

Гершкович Я.П. Днепровокаменский комплекс литейных форм эпохи поздней бронзы из Среднего Поднепровья // STRATUM plus. — 2009. — **2**. — С. 578—590.

Горюнов Е.А. Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. — Л., 1981.

- Горюнов Є.О., Казанський М.М. До археологічної карти сточища р. Полужір'я // АЛЛУ. — 1998. — 1—2. — С. 76—78.
- Грінченко В.А. Пам'ятка VIII ст. коло с. Вознесенки на Запоріжжі // Археологія. — 1950. — III. — С. 37—63.
- Гумилев Л.Н. Древние тюрки. — М., 1967.
- Казанський М.М., Серета Д.В. Поселення пеньківської культури Полужір'я I на Полтавщині // АЛЛУ. — 2001. — 1. — С. 19—25.
- Комар А.В. Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы VII — начала VIII вв. // Степи Европы в эпоху средневековья. — Донецк, 2006. — Т. 5. — С. 7—244; 413—432.
- Кравченко Н.М. Исследования славянских памятников на Стугне // Славяне и Русь. — К., 1979. — С. 74—92.
- Левченко Д.І. Ранньосередньовічні поховання в урочищі «Топило» // АЛЛУ. — 2001. — 2. — С. 120—121.
- Ляпушкин И.И. Городище Новотроицкое. — М., 1958 (МИА. — 74).
- Макаренко Н.О. Археологические исследования 1907—1909 гг. // ИАК. — 1911. — 43. — С. 116—118.
- Обломский А.М., Смирнов А.С., Сорокин А.Н. Материалы I тысячелетия н. э. на поселении Шоссейное (Белгородская обл.) // СА. — 1987. — № 4. — С. 174—186.
- Обломский А.М. Поселение Журавка Ольшанская в Среднем Поднепровье (опыт культурно-хронологического анализа материалов) // Гістарычна-археалагічны зборнік. — 1998. — 13. — С. 59—87.
- Обломский А.М. О способе организации гончарного производства на территории Восточноевропейской лесостепи V—VIII вв. н. э. // АЛЛУ. — 2003. — 2. — С. 87—94.
- Петрашенко В.О. Слово'янська кераміка VIII—IX ст. Правобережжя Середнього Подніпров'я. — К., 1992.
- Петрашенко В.А. Древнерусское село (по материалам поселения у с. Григоровка). — К., 2004.
- Петров В.П. Стецовка, поселение третьей четверти I тысячелетия (по материалам раскопок 1956—1958 гг. в Потясминье) // МИА. — 1963. — 108. — С. 209—233.
- Приходнюк О.М. Отчет о работе Среднеднепровской славяно-русской экспедиции в 1979 г. // НА ІА НАНУ. — 1979/26а.
- Приходнюк О.М. Археологічні пам'ятки Середнього Подніпров'я VI—IX ст. н. е. — К., 1980.
- Приходнюк О.М. Новые данные о пеньковской культуре // Раннеславянский мир. Материалы и исследования. — М., 1990. — С. 75—108.
- Приходнюк О.М. Основні підсумки та завдання вивчення Пастирського городища // Археологія. — 1998. — № 3. — С. 4—24.
- Приходнюк О.М. Пеньковская культура: культурно-хронологический аспект исследования. — Воронеж, 1998а.
- Приходнюк О.М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.). — Чернівці, 2001.
- Приходнюк О.М. Пастирське городище. — К.; Чернівці, 2005.
- Приходнюк О.М. Про витоки східнослов'янського гончарства (за матеріалами Пастирського городища) // Археологія у Києво-Могилянській академії. — К., 2005а. — С. 158—168.
- Рафалович И.А. Славяне VI—IX веков в Молдавии. — Кишинев, 1972.
- Сидоренко О.В. Пам'ятки археології в околицях Лубенського Засулля // ПАЗ. — 1999. — С. 84—96.
- Скиба А.В. Слово'янське поселення в околиці Пастирського городища // АБУ 1997—1998 рр. — К., 1998. — С. 145.
- Смиленко А.Т. Раскопки на балке Канцерке // АИУ в 1965—1966 гг. — К., 1967. — С. 169—171.
- Смиленко А.Т. Слово'яни та їх сусіди в степовому Подніпров'ї (II—XIII ст.). — К., 1975.
- Смиленко А.Т., Брайчевский М.Ю. Черняховское поселение в селе Леськи близ города Черкассы // МИА. — 1967. — 139. — С. 55—56.
- Терпиловский Р.В. Поселение I тысячелетия н. э. у с. Роище на Черниговщине // Раннеславянский мир. Материалы и исследования. — М., 1990. — С. 45—74.
- Терпиловський Р.В., Шекун А.В. Олександрівка 1 — багатошарове ранньослов'янське поселення біля Чернігова. — Чернівці, 1996.
- Терпиловський Р.В., Шекун О.В. Нові дослідження ранньослов'янського поселення Олександрівка I // Археологія давніх слов'ян. Дослідження і матеріали. — К., 2004. — С. 215—238.
- Флеров В.С. Раннесредневековые юртообразные жилища Восточной Европы. — М., 1996.
- Формализованно-статистические методы в археологии (анализ погребальных памятников). — К., 1990.
- Хавлюк П.И. Раннеславянские поселения в бассейне Южного Буга // Раннесредневековые восточнославянские древности. — Л., 1974. — С. 181—215.
- Хвойка В.В. Городища Среднего Поднепровья — М., 1905 (Труды XII АС. — Т. I).
- Щеглова О.А. Волынцевский горизонт поселения Вовки // КСИА. — 1987. — 190. — С. 43—48.

- Юренко С.П.* Отчет о работе Полтавского археологического отряда в составе экспедиции «Днепр-Донбасс» в 1973 году // НА ІА НАНУ. — 1973/6в.
- Юренко С.П.* Отчет о работе Полтавского археологического отряда в составе экспедиции «Днепр-Донбасс» в 1974 году // НА ІА НАНУ. — 1974/1в.
- Юренко С.П.* Отчет о работе разведгруппы Левобережного славяно-русского отряда Среднеднепровской комплексной экспедиции Института археологии АН УССР в 1977 году // НА ІА НАНУ. — 1977/11в.
- Юренко С.П.* Отчет о работе Полтавского разведотряда Левобережной славяно-русской экспедиции Института археологии АН УССР в 1978 году // НА ІА НАНУ. — 1978/21а.
- Kazanski M.* Note sur le peuplement de la region du Dniepr moyen pendant la seconde moitie du VIIe siecle et an VIIIe siecle // Revue Archeologique. — 1987. — № 1. — P. 84—90.

Надійшла 13.10.2010

Я.В. Володарец-Урбанович, А.В. Скиба

ГОНЧАРНАЯ ПОСУДА VII—VIII вв. НА ЮГЕ ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

Следствием развития гончарных центров на Пастырском городище и в балке Канцерка стало распространение их продукции на значительной территории Юго-Восточной Европы от Днестра до бассейна Северского Донца. Собраны данные о находках керамики обоих типов и проанализированы их территориальные и культурно-хронологические особенности.

Использованы данные о 21 пункте с находками пастырской гончарной посуды. На основании картографирования территория ее распространения очерчена от бассейна Южного Буга до Северского Донца, но абсолютное большинство находок сосредоточено в пределах лесостепной полосы. В пределах ареала выделяются четыре района концентрации находок (бассейн Южного Буга, Правобережье Среднего Днестра, Подесенье и Левобережье Среднего Приднепровья). Одиночные находки посуды пастырского типа известны в Надпорожье и в бассейне Северского Донца. Интересно, что большая часть находок пастырской керамики найдена достаточно далеко от самого городища. Расстояния между пунктами находок в районах концентрации составляют от 11—36 км (бассейн Сулы и Псла) до 22—145 км (Среднее Поднепровье). Расстояние между ближайшими пунктами районов концентрации составляет от 95 до 200 км.

По культурно-хронологической принадлежности девять памятников с находками пастырской посуды связаны с пеньковской культурой, восемь поселений имеют как пеньковский слой, так и горизонт конца VII—VIII в., на двух раннесредневековой слой представлен материалами VIII—IX вв.

В работе использованы данные о 21 пункте с канцерской керамикой. Территория этих находок простирается от междуречья Днестра и Южного Буга до левобережных приток Днестра (Ворскла, Псел). В пределах этого ареала прослеживается ряд районов концентрации: Южное Побужье, Среднее Приднепровье, Надпорожье и бассейн Ворсклы. Численность памятников с находками гончарной посуды в этих районах составляет от двух (Южный Буг) до семи (Надпорожье). Максимальный радиус распространения гончарной керамики канцерского типа составляет 440 км (балка Канцерка—Семенки). Расстояния между пунктами находок в районах концентрации составляют от 2 км (левобережные притоки Днестра) до 205 км (междуречье Днестра и Буга). Расстояние между районами составляет от 120 до 295 км. Для всех перечисленных районов находки канцерской керамики присущие как для пеньковских поселений, так и древностей второй половины VII—VIII вв. Кроме славянских, канцерская посуда известна также на некоторых памятниках кочевников. Это Келегеи, Ясинове, а также Вознесенский комплекс.

Сопоставление ареалов распространения пастырской и канцерской посуды демонстрирует совпадение районов концентрации находок в Среднем Приднепровье и Южном Побужье. На севере лесостепного Левобережья (бассейны Сулы и Псла) преобладают памятники с пастырской керамикой, тогда как большинство находок канцерской посуды расположены в юго-восточном регионе (междуречье Псла и Ворсклы). Общей территориальной особенностью распространения канцерской посуды является ее тяготение к степному побережью.

Находки пастырской посуды на памятниках Журавлиха и Целиков Бугор дают основания допускать более широкий, в сравнении с канцерским, хронологический диапазон ее бытования, что выходил за пределы VIII в.

Ya. V. Volodarets-Urbanovych, A. V. Skyba

WHEEL-MADE POTTERY OF THE 7th c. AND THE 8th c. IN THE SOUTH OF EASTERN EUROPE

Development of pottery centres at Pastyrsk hill-fort and in Kantserka gully sequenced in spreading their production on the vast territory of South-Eastern Europe from the Dnister River to the basin of the Siverskyi Donets River. Data on finds of ceramics of both types are collected, and their territorial, and cultural and chronological peculiarities are analysed.

Data on 21 sites with finds of Pastyrsk wheel-made pottery are used. Based on cartography, the territory of use of this pottery is outlined from the South Buh River basin to the Siverskyi Donets River, but absolute majority of the

finds is concentrated within the forest-steppe zone. Four regions of concentration of the finds are determined within the area (the South Buh basin, the Dnipro right bank middle region, the Desna region, and the Dnipro left bank middle region). Single finds of Pastyrsk type pottery are known in Nadporizzhya region and in the basin of the Siverskyi Donets River. It is interesting that most of finds of Pastyrsk type pottery were found quite far from the hill-fort itself. Distances between places of finds in concentration areas are from 11—36 km (basin of the Sula and the Psel Rivers) to 22—145 km (the Dnipro River middle region). Distance between the nearest places of concentration areas is from 95 to 200 km.

Based on cultural and chronological belonging, nine sites with finds of Pastyrsk type pottery are related with Penkivska culture, eight settlements have both Penkivska culture layer, and a horizon of the end of the 7th c. and the 8th c., at two sites the Early Mediaeval layer is represented by the materials of the 8th and the 9th centuries.

Data on 21 sites with Kantserka type ceramics was used in this paper. Area of these finds stretches from the territory between the Dnister and the South Buh Rivers to the left bank tributaries of the Dnipro River (the Vorskla and the Psel). Within this territory a series of concentration areas is traced: the South Buh River region, the Dnipro River middle region, Nadporizzhya region, and the Vorskla River basin. The number of sites with finds of wheel-made pottery in this regions is from two (the South Buh) to seven (Nadporizzhya). Maximum radius of distribution of wheel-made Kantserka type ceramics is 440 km (Kantserka-Semenky gully). Distances between places of finds in concentration areas are from 2 km (left bank tributaries of the Dnipro) to 205 km (area between the Dnister and the Buh). Distances between the areas are from 120 to 295 km. For all the mentioned regions finds of Kantserka type ceramics are known both for Penkivska culture settlements, and for the antiquities of the second half of the 7th c. and the 8th c. In addition to the Slavonic sites, Kantserka type pottery is known also at several nomads' sites. These are Kelergei, Yasynove, and also Voznesenka complex (Гринченко 1950, с. 37—63; Приходнюк 2001а, с. 31, 33—34).

Comparing the areas of distribution of Pastyrsk and Kantserka type pottery, the coincidence of concentration areas of finds in the Dnipro River middle region and the South Buh River region should be noted. At the north of the Dnipro River forest-steppe region (the Sula and the Psel Rivers basins) sites with Pastyrsk type ceramics prevail, while the majority of Kantserka type pottery finds are situated in the south-eastern region (territory between the Psel and the Vorskla Rivers). Common territorial peculiarity of distribution of Kantserka type pottery is its closeness to the area at the steppe border.

Finds of Pastyrsk type pottery at the sites Zhuravlykha and Tselykiv Buhor give grounds to presume that chronological range of its usage was wider than of Kantserka type pottery and came over the boundaries of the 8th c.

А.О. Сушко

ДАВНЬОРУСЬКІ ПИСАНКИ

Зроблена спроба узагальнити дані про керамічні полив'яні орнаментовані вироби у формі яйця — так звані давньоруські писанки.

К л ю ч о в і с л о в а: Київська Русь, гончарні вироби, пасанка, технологія.

Одним із проявів давньоруського гончарного мистецтва було виготовлення поліхромної полив'яної кераміки. Розквіт полив'яної майстерності був обумовлений високим розвитком емальєрної справи, яка ґрунтувалася на місцевій сировинній базі. Тільки місцеве виробництво могло дозволити гончарам використовувати значну кількість емалей. І ця галузь представлена прекрасними зразками посуду, будівельних декоративних плиток, полив'яних іграшок і інших керамічних поробок.

У цій роботі звернено увагу і зроблено спробу узагальнити відомості про такі керамічні поробки як полив'яні орнаментовані вироби у формі яйця — так звані писанки. Ця категорія археологічного матеріалу неодноразово привертала увагу відчизняних, польських і скандинавських дослідників. Але знахідки лише описували. У деяких випадках автори обмежувалися визначенням, не надаючи навіть малюнка. Коли ж надавали фото, вони, в основному, були чорно-білі та без опису кольорів поливи. Перша та, мабуть, і єдина спроба ґрунтовнішого дослідження була зроблена Т.І. Макаровою, яка охарактеризувала

© А.О. СУШКО, 2011